

Keskustelu taidoista ja osaamisesta kaipaa sivistyksen näkökulmaa

Eurooppalaisessa jatkuvan oppimisen politiikassa taitoja koskevat käsitteet, kuten osaamistason nosto ja uudelleen kouluttautuminen, ovat keskeisiä.

Miten kytkeä työelämää palveleva jatkuva oppiminen laaja-alaiseen keskusteluun elämäntaidoista ja jatkuvan oppimisen politiikasta?

COVID-19-PANDEMIA, Ukrainan sota ja sitä seurannut energia- ja talouskriisi ovat esimerkkejä tuoreista maailmaa kohdanneista samanaikaisista kriiseistä. Ilmastomuutos edellyttää nopeita toimia kohti vihreää ja digitaalista siirtymää. Eurooppalaisiin arvoihin perustuvia demokratioita ravistelevat itsevaltiuden nousu ja äärioikeiston vahvistuminen.

Globaaleissa haasteissa tarvitaan sekä sivistystä että osaamista. Lisäksi on arvioitava, ovatko osaamisen kehittämisen painopisteet kunnossa Suomen koulutuspolitiikassa.

Keskustelu osaamisesta on painottunut entisestään työelämässä vaadittavien avaintaitojen (*skills*) merkitykseen. Tällaisia ovat esimerkiksi digitaaliset taidot. Euroopan komissio on julistanut vuoden 2023 taitojen vuodeksi.

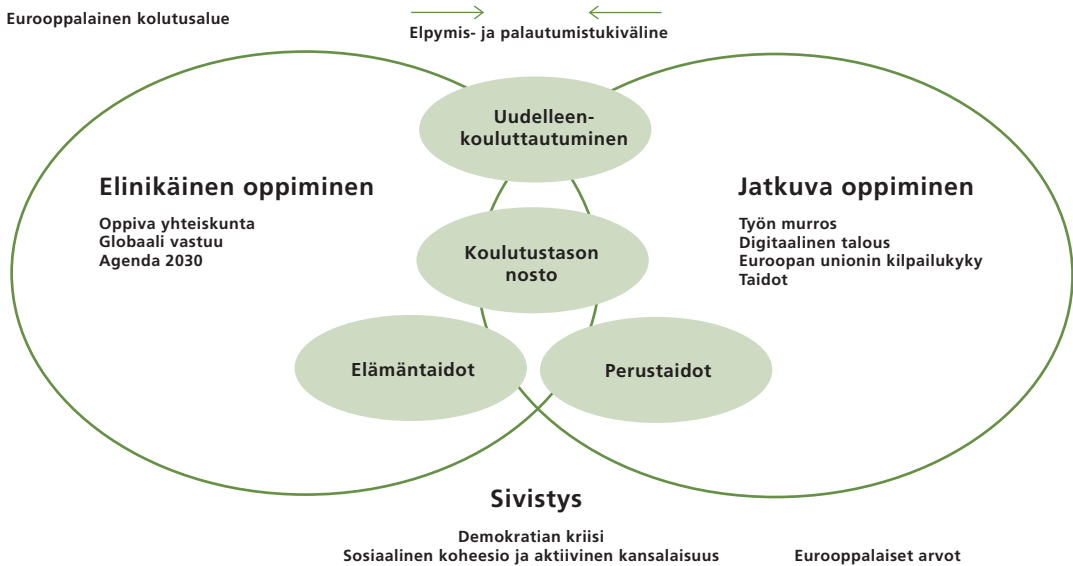
Kansainvälinen keskustelu taidoista ei ole kuitenkaan tavoittanut suomalaista aikuiskoulutuskenttää riittävän hyvin, jotta se muuttuisi käytännön koulutuspolitiikaksi ja toimiksi. Keskustelu sivistyksestä on noussut taitoja koskevan keskustelun rinnalla esiin kansainvälisen tilanteen myötä. Toivomme puheen-

vuoromme myötä taitoja koskevan keskustelun laajentuvan ja syventyvän. Teemme samalla havaintoja suomalaisista jatkuvan oppimisen politiikkatoimista.

TAIDOT EUROOPPALAISISSA KESKUSTELUSSA

Euroopan unionin keskeisiä tehtäviä on pitää yllä ja vahvistaa kilpailukykyä alueellaan ja globaalisti. Alueiden välisessä kilpailussa osaava työvoima on yksi avaintekijä. Taitoja koskevan ohjauksen riskinä kuitenkin on se, että osaamisen kehittäminen valjastetaan ainoastaan työvoimapolitiikan keinoksi, kun samalla on tarve vahvistaa eurooppalaisia arvoja, tukea kansalaisyhteiskuntaa ja toimia eriarvoisuuden voittamiseksi. Sen vuoksi taitoja on syytä tarkastella nykyistä laajemmassa viitekehyksessä.

Euroopan unionilla ei ole päätösvaltaa kansallisessa koulutus- eikä työvoimapolitiikassa, vaan se ohjaa niitä epäsuorasti rahoituksella ja informaatio-ohjauksella. Ohjaukseen sillä on käytössään tusinan verran instrumentteja, kuten Euroopan sosiaali- ja aluekehitysrahastojen rahoitukset. Eniten rahoitusta

Kuvio 1. Taitoja koskevat keskustelut Euroopan unionin viitekehyksessä (Tuomi 2020).

kansallisiin toimiin ohjautuu unionin elpymis- ja palautumisvälineen muodossa. Rahoitusta ohjautuu sosiaali-, rakenne-, alue- ja koulutusohjelmien kautta. Pilottiohjelmiä tuetaan Euroopan investointirahastosta.

Keskustelua aikuiskoulutuksesta on mahdollista jäsentää sitä koskevien käsitteiden pohjalta (**kuvio 1**). Jäsentyminen perustuu Euroopan unionin eurooppalaisen koulutusalueen keskeiseen kehittämistavoitteeseen tehdä jäsenmaiden koulutusjärjestelmistä yhä kestävämpiä ja osallistavampia (EU 2022). Jäsennyksen näkökulmat ovat 1) elinikäinen oppiminen, 2) jatkuva oppiminen ja 3) sivistys.

Keskustelu elinikäisestä oppimisesta

Elinikäistä oppimista koskevan eurooppalaisen keskustelun pääpaino on non-formaalissa ja läpi elämän jatkuvassa kehittämisessä. Keskustelu on sidoksissa globaaliin kestäväan kehityksen Agenda2030-toimintaohjelman tiimoilla (United Nations 2022) käytävään keskusteluun: elinikäisellä oppimisella luodaan

kestävyyttä yhteiskuntaan (ks. Unesco 2022).

Kansainvälistä keskustelua elinikäisestä oppimisesta on 2000-luvulla ilmentänyt keskustelu perus- ja elämäntaidoista (*basic and life skills*). Unesco Thesaurus-sanakirja (2022) tiivistää elämäntaidot seuraavasti: ”Kyky ja valmius kohdata ja ratkaista jokapäiväisiä haasteita ja vaatimuksia.” Unicef lukee elämäntaitoihin perustaidot, kuten lukemisen ja laskemisen sekä nykyisin myös digitaaliset taidot. Niihin kuuluvat lisäksi eri tilanteisiin siirrettävät taidot, kuten viestintätaidot, ongelmanratkaisutaidot ja kriittinen ajattelu (Unicef 2022).

Euroopan unionin rahoittamassa Erasmus+-projektissa *Life skills for Europe* kehitettiin elämäntaitojen eurooppalaista näkökulmaa (Javrň & Mozina 2018). Avainkäsitteeksi muodostui kyvykkyys (*capability*), johon linkittyvät erityiset kompetenssit, arvot, hyvinvointi ja resilienssi. Kompetenssit perustuvat tietoihin, taitoihin ja asenteisiin. Projektin kehittämässä mallissa perustaidot ja ammatissa kehittymistä tukevat taidot linkittyvät keskeisesti ammatissa kehittymisen taitoihin (Javrň & Mozina 2018).

TAIDOT OVAT EUROOPANN UNIONIN JATKUVAN OPPIMISEN AGENDALLA.

Keskustelu jatkuvasta oppimisesta

Tuoreimmassa aikuiskoulutusstrategiassaan (European Commission 2021) Euroopan neuvosto pyrkii lisäämään merkittävästi aikuisväestön osallistumista jatkuvaan oppimiseen. Erityinen huomio kohdistuu vihreän siirtymän – unionin pyrkimyksen ilmastoneutraaliuuteen vuoteen 2050 mennessä – ja digitaalisen siirtymän vaatimisiin taitoihin. Euroopan neuvosto korostaa työelämätaitojen rinnalla perus- ja elämäntaitoja ja aliedustettujen ryhmien pääsyä elinikäisen oppimisen piiriin.

Euroopan unionin koulutuspolitiikan työelämätaitoja koskevassa keskustelussa painottuvat erityisesti formaalissa koulutuksessa saavutettu osaamistason nosto (*upskilling*) ja uudelleen kouluttautuminen (*reskilling*). Niitä koskevia keskeisiä politiikka-asiakirjoja ovat *Skills agenda* (European Commission 2022c) ja *Digital Education Action Plan* (European Commission 2022a). Vihreän siirtymän ohjelman toteutukseen EU on varannut eri kanavissaan merkittävän rahoituksen, jolla parannetaan unionin kansalaisten osaamista ja mahdollistetaan uudelleen kouluttautuminen.

Euroopan unionin *Skills agenda* -ohjelmalla (European Commission 2022c) edistetään esimerkiksi ammatillisen koulutuksen arvostusta ja uudelleen koulutusohjelmia. Se on lisäksi edistänyt oppimistilejä (*individual learning accounts*) ja digitaalisen Europassi-portfolion kehittelyä. Yhtenä osa-alueena siinä on valmisteltu pieniä osaamiskokonaisuuksia tai mikrotutkintoja (*microcredentials*), jotka tulivat Suomessakin keskusteluun vuonna 2021.

EU ei luonnollisestikaan ole yksin pohtimassa, miten jatkuvaa oppimista edistetään. Maailman talousfoorumi (WEF 2021b) suosittelee koulutukseen *just in time* -ajattelua vallalla olevan *just in case* -ajattelun sijaan. Toisin sanoen on vastattava vain akuutteihin

osaamishaasteisiin. Maailman talousfoorumi on ajattelussaan kaukana laaja-alaisesta elämäntaitoajattelusta, joka on perinteisesti ollut maailmanlaajuisten järjestöjen asialistalla.

Suurteollisuus tukee Euroopan unionin koulutuspoliittista agendaa. Euroopan talousjohtajien neuvotteluelin European Round Table for Industry (ERT) on viestittänyt vahvasti erityisesti uudelleen koulutautumisohjelmien puolesta (ERT 2020). Suomesta tähän yhteisöön kuuluvat Koneen ja Nokian pääjohtajat. Jatkuvan oppimisen keskustelua käydään siten suurilla areenoilla ja sellaisillakin areenoilla, joilla ei taloustieteilijöiden rinnalla nähdä osaamisen kehittämisen ja sivistyksen toimijoita.

Keskustelu sivistyksestä

Sivistystä koskeva keskustelu Euroopassa on vahvistunut Venäjän hyökättyä Ukrainaan talvella 2022 ja ääri-oikeistolaisen ajattelun noustua ja saatua valtaa. Valta-virtaa on silti keskustelu jatkuvasta oppimisesta, jonka rinnalla käydään keskustelua aktiivisen kansalaisuuden, sosiaalisen koheesion ja demokraattisen yhteiskunnan vahvistamisesta. Sivistyskeskustelua on kuitenkin tärkeää käydä taitoja koskevan keskustelun yhteydessä, sillä se tuo keskusteluun laajuutta ja syvyyttä. Koulutustutkijat Hannu L. T. Heikkinen ja Harri Kukkonen ovat käsitelleet taitojen ja sivistyksen tematiikkaa ansiokkaasti korkeakoulutuksen näkökulmasta. Sen lisäksi, että ammattikorkeakoulu tuottaa taitoja ja osaamista, sen tulee edistää sosiaalista oikeudenmukaisuutta, tuottaa ekososiaalista sivistystä ja ehkäistä ekokriisejä (Heikkinen & Kukkonen 2019).

Kansalaisyhteiskuntatoimijoilla, erityisesti kolmannella sektorilla, ajatellaan olevan tärkeä tehtävä demokratian vahvistajana. Tämän keskustelun juuret ovat eurooppalaisissa arvoissa (European Commission 2022d) ja sosiaalista koheesiota korostavissa niin sanotuissa sosiaalisten oikeuksien pilareissa (European Commission 2022b). Sivistys on elinikäisen ja jatkuvan oppimisen perusta (**kuvio 1**). Vastavuoroisesti elinikäisen ja jatkuvan oppimisen taidot tukevat sivistysyhteiskunnan rakentumisesta.

Sivistyksen käsitteeseen on Suomessa tuotu joitakin etuliitteitä. Esimerkistä käyvät arkisivistys, työelämän

sivistys ja digitaalinen sivistys. Sivistyksen uudelleen sanoittamisen tarve on ilmeinen, mutta Euroopassa laajemmin keskustelu ei vielä ole herännyt. Viitteitä tähän suuntaan voidaan kuitenkin nähdä muun muassa Unescon kansainvälisissä linjauksissa.

Unescon aikuiskoulutuksen CONFINTEA VII -konferenssi linjasi aikuiskoulutusta 12 vuodeksi niin kutsutussa *Marrakesh Framework for Action* -asiakirjaan. Suomi hyväksyi sen muiden jäsenmaiden tavoin kesäkuussa 2022 (Unesco Institute of Lifelong Learning 2022). Asiakirja laajentaa taitojen merkityksen työelämästä yhteiskunnan vahvistamiseen. Elinikäisen oppimisen tuloksena syntyneet ja jatkuvasti uudistettavat taidot ovat kriittisen tärkeitä, kun haetaan ratkaisuja yhteiskunnan haasteisiin, kuten ilmastomuutoksen torjuntaan, sosiaalisen koheesion ja kansalaisyhteiskunnan vahvistamiseen sekä tasa-arvoon ja inklusioon.

Unescon jäsenmaat viestivät, että valtioiden tulee olla aktiivisia aikuiskoulutuksen niin sanotun muutosvoiman vahvistamiseksi (Unesco 2022). Ne korostavat, että aikuiskoulutuksella on merkittävä rooli yhteiskunnan muutosten edistäjänä. Se ei luo vain osaamista vaan voi edistää aktiivista kansalaisuutta ja demokraattisen sekä tasa-arvoisen yhteiskunnan kehittymistä. Unesco määrittelee aikuiskoulutuksen kansalaisoikeudeksi. Valtio ei kuitenkaan ole ainoa toimija, vaan tulevaisuudessa elinikäisen oppimisen ekosysteemin toimijoilla on vahva rooli. Ekosysteemiin kuuluvat muun muassa yritykset, järjestöt ja yhteisöt.

KESKUSTELU JA KEHITTÄMISTOIMET SUOMESSA

Talousjärjestö OECD nosti kansainvälisessä arviossaan (OECD 2020) Suomen aikuiskoulutuspolitiikasta esille kolme haastetta:

- 1) vähäisen peruskoulutuksen omaavien aikuisten heikko osallistuminen aikuiskoulutukseen
- 2) ei-tutkintomuotoisen, lyhytkestoisen koulutuksen haasteet, ”koulutusmarkkinoiden puute”
- 3) aikuiskoulutuksen rakenteen hajanaisuus.

Toistaiseksi monet toimet ovat painottuneet tutkintomuotoiseen koulutukseen. Keskustelu on myös laajentunut non-formaaliin oppimiseen sen myötä, kun vapaan sivistystyön mahdollisuus opitun tunnustamiseen

ja tunnustamiseen avattiin vuonna 2021. Vapaan sivistystyön tuottama osaaminen voidaan nyt tunnustaa ja viedä osaksi kansallista Koski-varantoa. Niin sanottu osaamisperustaisuus tukee yksilöitä tekemällä jatkuvan oppimisen näkyväksi.

Jatkuvan oppimisen uudistus nousi esille pääministeri Juha Sipilän (kesk.) hallituksen loppukaudella. Sanna Marinin (sd.) pääministerikaudella jatkuva oppiminen on ollut koulutuspolitiikan pääteemoja, jota parlamentaarinen seurantar ryhmä on pyrkinyt vauhdittamaan.

Tutkimuksessa Suomen koulutusmarkkinoiden tilasta kiinnostavaa oli suurten yritysten näkökulma jatkuvaan oppimiseen (Siltanen ym. 2022). Jokaisessa tutkitussa kolmessa yrityksessä noudatettiin 70–20–10-mallia: 70 prosenttia jatkuvasta oppimisesta tapahtuu yritysten arjessa, 20 prosenttia yrityksen omina koulutus- ja kehittämistoimina ja 10 prosenttia ulkopuolisena koulutuksena. Etenkin monikansallisten yritysten yhteydet suomalaisiin julkisesti rahoitettuihin koulutusorganisaatioihin olivat ulkopuolisessa koulutuksessa varsin vähäiset (Siltanen ym. 2022). Tutkimus kertoi, että jatkuvan oppimisen tilasta ei ole kokonaiskuvaa (Siltanen ym. 2022), koska opetus- ja työvoimahallinnon toimintatapa on lokeroitunut ja yhteiset käsitteet puuttuvat.

Suomen kestävä kasvun ohjelman pohjalta panostetaan jatkuvan oppimisen palvelualueen luomiseen (Valtioneuvosto 2021, 193–209). Sille rinnakkainen ja pidemmällä edennyt hanke on korkeakoulujen Digivisio 2030, jolla tuodaan samalle alustalle kaikkien kotimaisten korkeakoulujen tutkintojen tarjonta. Jatkuvan oppimisen palvelualueen valmistelu on käynnistetty ja sillä tähdätään toimiin, jotka näkyisivät aikuisten arjessa lähivuosina. (Lempinen & Felt 2022)

Onko panostus palvelualueen luomiseen kuitenkaan riittävä vastaus jatkuvan oppimisen haasteisiin? Suomella ei ole selkeitä tavoitteita uudelleenkouluttautumiseen (*reskilling*) ja aikuisten koulutustason nostoon (*upskilling*).

Palvelualueen kehittämisen rinnalla Suomessa tarvitaan nykyistä laajempaa keskustelua ei-tutkintomuotoisen koulutuksen kehittämisestä. Sitä edesauttaa, jos tutkintomuotoisen koulutuksen ulkopuolella

KUN PERUSTA ON VAHVA, TAITOJEN OMAKSUMISESTA HYÖTYVÄT NIIN YKSILÖ JA TYÖPAIKAT KUIN KOKO YHTEISKUNTA.

olevaa kenttää pystytään selkeyttämään ja kokoomaan käsitteellisesti: Mitä esimerkiksi ovat korkeakouludiplomit, mitä pienet osaamiskokonaisuudet tai digitaaliset oppimismerkkit? Mitä tarkoitetaan eri alojen sertifikaateilla? Aikuisoppijan näkökulmasta on tärkeä tukea sitä, miten osaamista voi uskottavalla tavalla kerryttää koulutusmarkkinoilla tai itsenäisesti. Selkeyttäminen tukisi samalla Koski-tietovarannon ja yksilön opintorekisterin kehittämistyötä.

Siirtyminen osaamismerkkeihin olisi yksi tapa jäsentää tutkintoja pienempiä osakokonaisuuksia niin ammatillisessa aikuiskoulutuksessa, eli ammatillisissa oppilaitoksissa ja korkeakouluissa, kuin vapaassa sivistystyössä. Osaamismerkkijärjestelmää on kehitetty Suomessa monilla foorumeilla, muun muassa ammatikorkeakouluissa (Brauer 2020; Brauer ym. 2022).

Suomen aikuiskoulutusjärjestelmän heikkous on se, että sen piirissä tavoitetaan huonosti ne aikuiset, joiden peruskoulutus on puutteellinen. Viimeaikaisissa puheenvuoroissa on tuotu esille nuorten poikien koulutustason voimakas eriytyminen: osa heistä jää vaille ammatillisista koulutusta (Murto 2022, 177–179). Parantaisiko heidän osallistumistaan jatkuvaan oppimiseen se, että tietojen ohella vahvistetaan taitojen omaksumista tärkeänä ja arvostettavana osana osaamisen maailmaa?

POHDINTA

Taitoja koskevat käsitteet, kuten uudelleen kouluttaminen (*reskilling*) ja osaamistason nosto (*upskilling*), ovat koulutusasteista riippumaton tapa tarkastella osaamisen kehittämistä. Käsitteet soveltuvat myös jatkuvan oppimisen kehittämiseen, yhdistäväthän ne koulutuksen ja työelämän kehittämisen näkökulmat. Keskusteluja käydään kuitenkin myös sellaisilla

areenoilla, joilla aikuiskoulutuksen kehittäjiä tai toimijoita ei nähdä. Tällaisia ovat esimerkiksi talous- tai työvoimapolitiikan foorumit, kuten työmarkkinacenttä.

Suomessa on välttämätöntä arvioida tutkintokeskeisen koulutusjärjestelmän tulevaisuutta, jos elinikäistä ja jatkuvaa oppimista halutaan toteuttaa laajasti koko aikuisväestö huomioon ottaen. Aikuiskoulutajilta taas vaaditaan nykyistä avarampaa, perinteiset koulutusrajat ylittävää ajattelua. Esimerkiksi jatkuvan oppimisen edistämiseksi tarvitaan niin vapaan sivistystyön kuin ammatillisemmin suuntautuneiden oppilaitosten ja kouluttajien osaamista. Yhteistyötä edistää laaja-alainen elämäntaitoja koskeva ajattelu. Lisäksi tarvitaan nykyistä monitieteisempää jatkuvan ja elinikäisen oppimisen tutkimusta. Erityisesti taloustieteen näkökulma on tärkeää liittää aikuiskasvatustutkimuksen tutkimukseen, jonka perinteessä on harvemmin pidetty esillä makrotalouden kysymyksiä.

Elämäntaitojen ja työikäisten osaamisen parantamista sekä sivistystä koskevan tarkastelun ei ole syytä johtaa vastakkainasetteluun. Päinvastoin toimivassa, sivistystä vaalivassa yhteiskunnassa kansalliset tarvitsevat vahvan peruskoulutuksen, jolle perustaa elämäntaidot. Työelämän muutoksissa vaaditaan jatkuvaa osaamisen täydentämistä ja uusien asioiden oppimista. Kun perusta on vahva, taitojen omaksumisesta hyötyvät niin yksilö ja työpaikat kuin koko yhteiskunta. Sivistys, elinikäinen ja jatkuva oppiminen muodostavat kokonaisuuden, jonka varassa yhteiskunta pystyy selviytymään kriiseistä ja osallistumaan globaalien haasteiden ratkaisemiseen.

LAURI TUOMI

KTT, toimitusjohtaja
Kansanvalistusseura sr.

 <https://orcid.org/0000-0002-1156-9820>

TAPIO VARMOLA

KT, dosentti, neuvonantaja
MDI Public

 <https://orcid.org/0000-0002-2850-7191>

LÄHTEET

- Brauer, S. (2020). Jatkuvaa oppimista osaamismerkkein tutkinto- ja oppilaitosrajat ylittäen. *Aikuiskasvatus*, 40(4), 351–358. <https://doi.org/10.33336/aik.100546>
- Brauer, S. & Korhonen, A.-M. & Palsa, L. (2022). Osaamismerkit korkeakoulupedagogisena työkaluna. Teoksessa K. Mäki & L. Vanhanen-Nuutinen (toim.) *Korkeakoulupedagogiikka. Ajat, paikat ja tulkinnat*, 200–211. Haaga-Helina julkaisut 7/2022.
- Council of the European Union (2021). *New European Agenda for Adult Learning*. <https://www.consilium.europa.eu/media/53179/st14485-en21.pdf> (30.10.2022).
- Euroopan unioni (2022). *European Education Area. Quality education and training for all*. <https://education.ec.europa.eu/fi/about-eea> (30.10.2022).
- European Commission (2022a). *Digital Education Action Plan*. <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan> (30.10.2022).
- European Commission (2022b). *European Pillar of Social Rights*. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights_en (30.10.2022).
- European Commission (2022c). *European Skills Agenda*. <https://ec.europa.eu/social/main.jspn> (30.10.2022).
- European Commission (2022d). *European Values*. <https://ec.europa.eu/component-library/eu/about/eu-values/> (30.10.2022).
- European Round Table for Industry [ERT] (2020). *Reskilling European Industry. Preparing the workforce for tomorrow*. 1.7.2020. https://ert.eu/wp-content/uploads/2020/07/ERT-Reskilling-in-European-Industry-Paper_July2020-1.pdf
- Heikkinen, H. L. T. & Kukkonen, H. (2019). Ammatti-korkeakoulu toisin ajateltuna. Osaaminen, sivistys ja tiedon intressit. *Aikuiskasvatus*, 39(4), 262–275. <https://doi.org/10.33336/aik.88096>
- Javrh, P. & Mozina, E. (2018). *The Life Skills Approach in Europe*. https://eaea.org/wp-content/uploads/2018/03/Life-Skills-Approach-in-Europe-summaryEN_FINAL_13042018-1.pdf (30.10.2022).
- Lempinen, P. & Felt, T. (2022). *Kohti jatkuvan oppimisen digitaalista palvelukokonaisuutta*. Muistio 21.1.2022. Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Murto, R. (2022). *Puuttuvat puoli miljoonaa. Väestökato ja Suomen talouden tulevaisuus*. Helsinki: Otava.
- OECD (2020). *Continuous Learning in Working Life in Finland. Getting Skills Right*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/2ffcf6e6-en>
- Siltanen, K. & Koramo, M. & Majalahti, E. & Sillanpää, K. & Nyman, J. & Varmola, T. & Erkkilä, K. & Ranta T. (2022). *Jatkuvan oppimisen koulutusmarkkinat Suomessa: Markkinan kokonaiskuvan hahmottelua*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja. <https://urn.fi/URN>.
- Tuomi, L. (2020). *Eurooppalainen aikuiskoulutuksen keskustelu*. Julkaisematon esitys KOL-päivillä 30.11.2022.
- United Nations (2022). *Sustainable Development Goals*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals> (30.10.2022).
- Unesco Institute of Lifelong Learning (2022). *CONFINTEA VII Marrakech Framework for Action. Harnessing the transformational power of adult learning and education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382306> (30.10.2022).
- Unesco Thesaurus (2022). <http://vocabularies.unesco.org> (30.10.2022).
- Unicef (2022). *Adolescent Education and Skills. Adolescents need lifelong learning to build better futures for themselves, their families and their communities*. <https://www.unicef.org/education/skills-development> (30.10.2022).
- Valtioneuvosto (2021). *Suomen kestävän kasvun ohjelma. Elpymis- ja palautumissuunnitelma*. Valtioneuvoston julkaisuja 2020:52. Helsinki: Valtioneuvosto. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/163176/VN_2021_52.pdf (30.10.2022).
- World Economic Forum (2021). *Upskilling for Shared Prosperity*. Insight report. January 2021.